

Πρόλογος

MARGARET WETHERELL

Η έρευνα λόγου στην κοινωνική ψυχολογία ξεκίνησε τη δεκαετία του '80. Τα τελευταία 25 περίπου χρόνια ο τομέας αυτός έχει ωριμάσει και έχει πάρει μια μεστή, περίπλοκη μορφή. Υπάρχει σήμερα στη διάθεσή μας μια ευρεία γκάμα μεθόδων και θεωριών, συνεχώς προκύπτουν νέες τεχνολογίες και τρόποι ανάλυσης και υπάρχει διάχυτο ένα αίσθημα σιγουριάς και αυτοπεποίθησης. Σήμερα ξέρουμε τι να κάνουμε, πώς να οργανώσουμε μια διαφωτιστική μελέτη λόγου, και πώς να εντάξουμε την έρευνα και τα ευρήματά μας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Εκείνες οι πρώιμες διερευνητικές προσπάθειες να εντοπίσουμε επαναλαμβανόμενα μοτίβα στον λόγο και στα κείμενα, και οι αρχικοί αδέξιοι δανεισμοί μας από τη φιλοσοφία, τη γλωσσολογία και την κοινωνική θεωρία, έδωσαν τη θέση τους σε κάτι πολύ πιο στέρεο, που μοιάζει να παίρνει τη μορφή επιστημονικού παραδείγματος, και σε ένα ευνόητο ακαδημαϊκό ρεύμα. Σήμερα, η έρευνα λόγου στην κοινωνική ψυχολογία συνιστά έναν τύπο γνώσης και έναν τρόπο έρευνας που προσελκύει ένα ευρύ διεπιστημονικό κοινό. Θεωρητικοί και ερευνητές από τους τομείς της γεωγραφίας, των πολιτισμικών σπουδών και της κοινωνικής πολιτικής, ακόμα και της κοινωνιογλωσσολογίας, στρέφουν την προσοχή τους σε εμάς. Αντιμέτωποι με πλήθος σελίδων απομαγνητοφωμένων κειμένων και την πρόκληση της εμπειρικής δουλειάς, στρέφονται στην έρευνα λόγου στην κοινωνική ψυχολογία για να βρουν απαντήσεις.

Αυτή η συλλογή κειμένων που τόσο επιδέξια συγκέντρωσαν ο Νίκος Μποζατζής και η Θάλεια Δραγώνα, και που μεταφράστηκαν στα ελληνικά, δείχνει τι έχει καταφέρει το ρεύμα της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία. Ο Μποζατζής και η Δραγώνα συγκέντρωσαν τους πιο διακεκριμένους και ικανούς αντιπροσώπους της έρευνας λόγου και των παραπλήσιων ερευνητικών προσεγγίσεων στην κοινωνική ψυχολογία, ειδικούς που σήμερα βρίσκονται στο απόγειο της ακαδημαϊκής τους καριέρας, προκειμένου να παρουσιάσουν, να συζητήσουν και να αντεπιχειρηματολογήσουν για τις σύγχρονες εξελίξεις σε αυτόν τον τομέα. Τα πράγματα όμως δεν είναι τόσο ειδυλλιακά. Υπάρχουν έντονες διαφωνίες, εντάσεις και μια αδιάκοπη διεργασία κριτικής και αμφισβήτησης.

Καθώς τα παραδείγματα γίνονται όλο και πιο συμπαγή, αρχίζουν ταυτόχρονα να κατακερματίζονται με τρόπους που προκαλούν το ενδιαφέρον και την περιέργειά μας. Ο φοιτητής και ο ειδικός μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτό το βιβλίο για να αναζητήσουν τέτοια νέα αναδυόμενα υποπεδία και ανταγωνιστικές θεωρίες, που κυμαίνονται από πολύ λεπτομερείς εργασίες πάνω σε στιγμιότυπα διάδρασης έως προσπάθειες για την περιγραφή ολόκληρων ρηματικών συστημάτων. Ποιες είναι οι διαφορές μεταξύ της ανάλυσης συνομιλίας, της λογοψυχολογίας και της κριτικής λογοψυχολογίας; Έχουν άραγε σημασία αυτές οι διαφορές; Πιστεύω πως έχουν και πως χρειάζεται να γίνουν κάποιες σημαντικές επιλογές. Πόσο συνδέεται η ρηματική εκδοχή της ταυτότητας με την αντίστοιχη κοινωνιοψυχολογική καθώς και με πιο συμβατικές κοινωνιοψυχολογικές εκδοχές; Ακόμα σημαντικότερο είναι το ερώτημα του τι πρόκειται να ακολουθήσει στις μελέτες λόγου στον χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας. Υπάρχουν κάποιες συναρπαστικές ενδείξεις νέων προσανατολισμών, καθώς οι ερευνητές λόγου αρχίζουν, για παράδειγμα, να δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στην ενσώματη εμπειρία, στο συναίσθημα και τις συγκινήσεις, στην υποκειμενικότητα και στις κριτικές πολιτικές παρεμβάσεις.

Κάθε γενιά και κοινότητα κοινωνικών ψυχολόγων θα δουλέψει με τον λόγο με τους δικούς της δημιουργικούς τρόπους. Έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον να δούμε, για παράδειγμα, πώς αναπτύσσουν αυτές τις ιδέες οι έλληνες κοινωνικοί ψυχολόγοι και τι μπορεί να προσφέρει η μελέτη του λόγου σε διαφορετικά πολιτισμικά, κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια. Το αν θα επιβιώσει μέσα στα επόμενα 25 χρόνια η στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία με την ίδια μορφή στην Ελλάδα και τη Βρετανία είναι κάτι που μένει να το δούμε. Ελπίζω πως αυτό δεν θα συμβεί. Αν πρόκειται για μια πραγματικά δημιουργική «στροφή», τότε θα πρέπει αναγκαστικά να επαναπροσδιορίσει τον εαυτό της. Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι θα εξακολουθούν να αναλύουν προφορικό λόγο και γραπτά κείμενα, αλλά αυτό ίσως να γίνεται με τρόπους που σήμερα δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε. Υποψιάζομαι ότι ορισμένοι από τους σπόρους αυτού του μέλλοντος εμπεριέχονται ήδη στην παρούσα συλλογή. Σίγουρα, το βιβλίο αυτό πρόκειται να προσφέρει τροφή στην κοινωνιοψυχολογική έρευνα λόγου για όλους και όλες μας στο άμεσο μέλλον.

Εισαγωγή

ΝΙΚΟΣ ΜΠΟΖΑΤΖΗΣ & ΘΑΛΕΙΑ ΔΡΑΓΩΝΑ

Ο τόμος αυτός εισάγει το ελληνόγλωσσο ακαδημαϊκό κοινό στη στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία. Τα τελευταία είκοσι πέντε περίπου χρόνια, η στροφή αυτή έχει αναδιατάξει σε σημαντικό βαθμό το τοπίο της κοινωνικής ψυχολογίας, τόσο στην Ευρώπη όσο και πέρα από αυτήν. Αυτός ο επαναπροσανατολισμός αφορά τόσο τον τύπο των κοινωνιοψυχολογικών ερωτημάτων που τίθενται προς διερεύνηση –και, άρα, τις ρητές και υπόρρητες θεωρητικές και επιστημολογικές παραδοχές που διατρέχουν την κοινωνιοψυχολογική έρευνα–, όσο και τις μεθοδολογικές και αναλυτικές πρακτικές που ακολουθούνται. Η στροφή στην ανάλυση του λόγου αποτελεί έκφραση και μέρος των ευρύτερων διεργασιών και προσεγγίσεων που συχνά περιγράφονται ως *κριτική κοινωνική ψυχολογία* (βλ. Gough & Mcfadden 2001· Herbun 2003· Ibáñez & Íñiguez 1997· Tuffin 2005).

Όπως γίνεται εμφανές στα κείμενα που απαρτίζουν τον τόμο αυτό, η στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία διακλαδώνεται σε πολλά μονοπάτια. Συχνά μάλιστα οι προσεγγίσεις που την απαρτίζουν, σε μια πρώτη ματιά, μοιάζει να διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Και, πράγματι, διαφέρουν. Ωστόσο, η κοινή συνισταμένη τους, αυτή που εν πολλοίς τις συγκροτεί ως διακριτό *επιστημονικό παράδειγμα*, όπως επισημαίνει στον πρόλογό της η Margaret Wetherell, είναι η έμφασή τους στην επιτελεσματικότητα της γλώσσας. Στα πλαίσια των οπτικών που συνθέτουν αυτή τη στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία, η επιτελεσματικότητα της γλώσσας εννοιολογείται με σημαντικά διαφορετικούς τρόπους. Στα κείμενα που ακολουθούν διαπιστώνει κανείς ότι οι συγγραφείς, οι περισσότεροι από αυτούς πρωταγωνιστές αυτού του ρεύματος, ανατρέχουν σε διαφορετικές κοινωνιοθεωρητικές και φιλοσοφικές αφετηρίες: από την αναλυτική φιλοσοφία της γλώσσας, την εθνομεθοδολογία και την ανάλυση συνομιλίας, στο έργο του ύστερου Wittgenstein, στη σημειολογία, τον μεταδομισμό, την ψυχανάλυση και τον μαρξισμό. Ωστόσο, όλοι συμφωνούν ότι η γλώσσα δεν αναπαριστά κατά μια απλοϊκή, ρεαλιστική έννοια οντότητες είτε του εξωτερικού/κοινωνικού, είτε του εσωτερικού/νοητικού κόσμου. Η έμφαση στη συγκροτησιακή ιδιότητα του λόγου και των ρηματικών πρακτικών εντάσσει

αναπόδραστα τη στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία στο ευρύτερο πλαίσιο του κοινωνικού κονστρουξιονισμού (βλ. Burr 1995· Gergen 1985· Lock & Strong 2010). Άμεση συνεπαγωγή αυτής της ένταξης είναι η πεποίθηση ότι η κοινωνική ψυχολογία, για να είναι *κοινωνική* ψυχολογία δεν είναι δυνατόν να υιοθετεί, απροβλημάτιστα, μια απεικονιστική αντίληψη για τη γλώσσα, επιδιώκοντας να ανιχνεύσει καθολικές γνωστικές διεργασίες και υποθέτοντας ότι αυτές αποτελούν τα ελατήρια της κοινωνικής δράσης και συμπεριφοράς. Το πεδίο του λόγου αποτελεί πεδίο *κοινωνικής δράσης*, και ως τέτοιο θα πρέπει να προσεγγίζεται αναλυτικά.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία αποτελεί σύνθεση πολλαπλών προσεγγίσεων. Οι προσεγγίσεις αυτές, συχνά, έχουν διακριτές θέσεις σε σχέση με το τι συνιστά ή το τι θα έπρεπε να συνιστά μια λογοαναλυτική προσέγγιση στα κοινωνιοψυχολογικά φαινόμενα ή/και στην ίδια την επιστήμη της κοινωνικής ψυχολογίας. Ως αποτέλεσμα αυτής της ποικιλομορφίας, η «απλή περιγραφή» του πλαισίου ανάδυσης της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία είναι περίπου αδύνατη. Είναι σαφές ότι η όποια περιγραφή του πλαισίου αυτού είναι εκ προοιμίου τοποθέτηση στα πλαίσια επιχειρηματολογικών αντιπαραθέσεων που βρίσκονται σε εξέλιξη. Άλλωστε, αν οι προσεγγίσεις που συνθέτουν τη στροφή στον λόγο είναι *διακριτές* μεταξύ τους, μέρος της «διακριτότητάς» τους απορρέει από τις διαφορετικές καταγωγικές αφηγήσεις που αυτές, αναστοχαστικά, συνθέτουν για το πλαίσιο της ανάδειξής τους. Έτσι, ήδη στα θεμελιακά και κλασικά πλέον κείμενα των πρωταγωνιστών της στροφής στον λόγο της δεκαετίας του 1980 βρίσκει κανείς διατυπωμένες διαφορετικές εκδοχές του πλαισίου αυτού (π.χ. Billig 1987· Billig, Condor, Edwards, Gane, Middleton & Radley 1988· Hollway 1989· Parker 1989· Potter & Wetherell 1987/2009). Δεν αποτελεί έκπληξη ότι αντίστοιχες αναφορές βρίσκει κανείς και σε κείμενα που φιλοξενούνται στον παρόντα τόμο (βλ., κυρίως, Κεφ. 7, 9, 12, και, φυσικά, τη συζήτηση του Kenneth Gergen που παρατίθεται στον Επίλογο).

Παρά την ποικιλομορφία των απόψεων, οι περισσότεροι πρωταγωνιστές της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία μοιάζει να συμφωνούν ότι οι ακαδημαϊκές συνθήκες ανάδυσης αυτού του ρεύματος περιλαμβάνουν τόσο ευρύτερες εξελίξεις στον χώρο των σπουδών του ανθρώπου και των κοινωνικών επιστημών, όσο και εξελίξεις στο πλαίσιο της «εσωτερικής» ιστορίας της κοινωνικής ψυχολογίας. Οι εκτός των τειχών της κοινωνικής ψυχολογίας εξελίξεις αναφέρονται, κυρίως, στη σταδιακά αυξανόμενη διάδοση κατά τη δεκαετία του 1970 στα βρετανικά πανεπιστήμια «ηπειρωτικών» διανοητικών ρευμάτων σκέψης όπως ο δομισμός, η σημειολογία και ο μεταδομισμός, τα οποία, με τον τρόπο τους, θέτουν σε αμφισβήτηση την απλοϊκή

αναπαραστασιακή και συσχετιστική αντίληψη για τη σχέση γλώσσας και «εξωτερικής πραγματικότητας». Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, τα ευρωπαϊκά αυτά ρεύματα ιδεών έφτασαν και στα τμήματα ψυχολογίας των βρετανικών πανεπιστημίων. Οι εργασίες των Foucault, Barthes, Lacan, Derrida και Althusser άρχισαν να αποτελούν αντικείμενο συζητήσεων και να ενημερώνουν νέες προσεγγίσεις στα παραδοσιακά αντικείμενα της βρετανικής ακαδημαϊκής ψυχολογίας. Χωρίς αμφιβολία, το πλέον ολοκληρωμένο έργο αυτών των πρώιμων, εναλλακτικών θεωρητικών αναζητήσεων είναι ο συλλογικός τόμος *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity* (Henriques, Hollway, Urwin, Venn & Walkerdine 1984). Η επίδρασή του ήταν καταλυτική, αν κρίνει κανείς από τις πολλαπλές αναφορές που γίνονται στα πρώιμα (αλλά όχι μόνο) θεωρητικά και μεθοδολογικά έργα της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία.

Σε σχέση τώρα με τις «εσωτερικές» εξελίξεις στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας, από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, εξελισσόταν μια ανοιχτή συζήτηση με σφοδρές αντιπαραθέσεις γύρω από τις θεωρητικές παραδοχές, μεθοδολογικές επιλογές, ερευνητικές πρακτικές, καθώς και τις πολιτικές επιπτώσεις και συνισταμένες της επιστήμης αυτής. Αυτές οι συζητήσεις και αντιπαραθέσεις έγιναν γνωστές στην ιστοριογραφία της επιστήμης της κοινωνικής ψυχολογίας ως η *εργογραφία της κρίσης*¹. Σύμφωνα με τη Herbert (2003), οι βασικές θεματικές των συζητήσεων αυτών αφορούσαν (α) κριτικές τοποθετήσεις απέναντι στον *ατομικισμό* που οι πρωτεργάτες της εργογραφίας αυτής διαπίστωναν ότι διατρέχει την κοινωνική ψυχολογία των ημερών τους, (β) *μεθοδολογικές* κριτικές προϊόν της διαπιστωμένης «στενής» και «τεχνικής» εστίασης της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας, η οποία δεν κατάφερνε να αναδειξεί και να κατανοήσει επαρκώς τη συνθετότητα της κοινωνικής δράσης, και (γ) κριτικές στο επίπεδο της *θεωρίας* προϊόν της αδυναμίας της κοινωνικής ψυχολογίας να εντάξει στα εννοιολογικά της πλαίσια το ζήτημα των ευρύτερων κοινωνικών δομών. Στους κόλπους της κριτικής αυτής εργογραφίας της δεκαετίας του 1970 μια σημαντική τάση αντιπροσωπευόταν στο κάλεσμα διανοητών όπως ο Rom Harré και ο John Shotter για μια «νέα κοινωνική ψυχολογία» στο επίκεντρο της οποίας θα βρισκόνταν οι διαδικασίες νοηματοδότησης της κοινωνικής δράσης από τους ίδιους τους κοινω-

1. Το σώμα της εργογραφίας αυτής είναι εξαιρετικά εκτεταμένο· μια επιλογή σημαντικών της στιγμών θα περιλάμβανε τα εξής κείμενα: Armistead 1974· Brewster Smith 1972· Cartwright 1979· Elms 1975· Gergen 1973, 1978, 1979· Harré 1979· Harré & Secord 1972· Israel & Tajfel 1972· Larsen 1980· Ring 1967· Sampson 1977· Shotter 1975· Steiner 1974· Strickland, Aboud & Gergen 1976.

νικούς δράστες. Η προσέγγιση της *ηθολογικής* (πρβ. Harré 1977), ωστόσο, η οποία προγραμματικά τουλάχιστον ενσάρκωνε το πρόταγμα αυτό, δεν κατάφερε ποτέ να «απογειωθεί» ερευνητικά, συσπειρώνοντας την απαιτούμενη «κρίσιμη μάζα» ερευνητικών εργασιών στη θεωρητική και μεθοδολογική της τροχιά. Η κριτική του *ατομικισμού* της παραδοσιακής κοινωνικής ψυχολογίας, οι *μεθοδολογικές* κριτικές στον πειραματισμό και στις έρευνες ερωτηματολογίου, το μέλημα για μια *θεωρητική* εκλέπτυνση αλλά και διεύρυνση της κοινωνικής ψυχολογίας και, φυσικά, η έμφαση στη *νοηματοδότηση* της κοινωνικής δράσης από τους ίδιους τους κοινωνικούς δράστες αποτελούν συστατικές διαστάσεις, με διαφορετικούς τρόπους αλλά και σε διαφορετικό βαθμό, των προσεγγίσεων της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία.

Σήμερα, οι κύριες εστίες παραγωγής λογοαναλυτικής έρευνας στην κοινωνική ψυχολογία βρίσκονται στα βρετανικά πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα. Ωστόσο δεν περιορίζονται εκεί. Λογοαναλυτές κοινωνικοί ψυχολόγοι διδάσκουν και παράγουν ερευνητικό έργο σε πανεπιστήμια πολλών ευρωπαϊκών χωρών (π.χ. Ισπανία, Ολλανδία, Ιταλία, Ιρλανδία, Γερμανία, Αυστρία, Δανία, σκανδιναβικές χώρες, αλλά και στην Ελλάδα), σε πανεπιστήμια της Αυστραλίας και της Νέας Ζηλανδίας, της Νότιας Αφρικής, αλλά και της Νότιας Αμερικής. Εξαίρεση, ίσως, αποτελεί η ακαδημαϊκή κοινωνιοψυχολογική σκηνή στις ΗΠΑ. Εκεί, ο αντίκτυπος της στροφής στον λόγο, στη μορφή τουλάχιστον που αυτή έχει πάρει στην Ευρώπη, είναι εξαιρετικά περιορισμένος, καθώς τα αμερικανικά επιστημονικά περιοδικά (κοινωνικής) ψυχολογίας δείχνουν μάλλον απρόθυμα να δημοσιεύσουν αντίστοιχες μελέτες (βλ., ωστόσο, ενδεικτικά Edwards 1994a, 1994b· Edwards & Potter 1993· Potter 2002· Potter, Edwards & Wetherell 1993· Widdicombe & Wooffitt 1990). Όμως, ακόμα και εκεί δύο τουλάχιστον θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις και παραδόσεις έρευνας (βλ. Κεφ. 7 και 8 στον παρόντα τόμο) που εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της στροφής στον λόγο στις κοινωνικές επιστήμες και στην ψυχολογία έχουν καταφέρει να αποκτήσουν σημαντική ακαδημαϊκή απήχηση.

Εκτός των περιχαρακωμένων ορίων της βορειοαμερικανικής κοινωνικής ψυχολογίας, ερευνητικά αλλά και θεωρητικά άρθρα ανάλυσης λόγου δημοσιεύονται σε κάθε νέο τεύχος του *British Journal of Social Psychology*, τακτικά στις σελίδες του *Journal of Community and Applied Social Psychology*, αλλά σπάνια στο *European Journal of Social Psychology*. Η στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία συνέβαλε ουσιαστικά στην ανάδειξη ή την ακαδημαϊκή ωρίμανση νέων περιοδικών όπως τα *Discourse and Society*, *Discourse Studies*, *International Journal of Critical Psychology* και *Theory and Psychology*. Εξάλλου, κοινωνιοψυχολογικές μελέτες ανάλυ-

σης λόγου εμφανίζονται συχνά σε θεματικά επιστημονικά περιοδικά, είτε ψυχολογίας (π.χ. *Culture and Psychology*, *Feminism and Psychology*, *Journal of the Theory of Social Behavior*, *Philosophical Psychology*, *Political Psychology*, *Subjectivity*) είτε των κοινωνικών επιστημών γενικότερα (π.χ. *History of the Human Sciences*, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *Journal of Sociolinguistics*, *Nations and Nationalisms*, *Research on Language and Social Interaction*, *Theory, Culture and Society*). Αντίστοιχα εκτεταμένη και συχνή είναι η παρουσίαση λογοαναλυτικών κοινωνιοψυχολογικών μελετών είτε σε διεθνή συνέδρια κοινωνικής ψυχολογίας² είτε σε συνέδρια περισσότερο εξειδικευμένα με όρους θεματικής επικέντρωσης. Στη συνέχεια αυτής της εισαγωγής θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τα κεφάλαια που απαρτίζουν τον παρόντα τόμο.

Τα κεφάλαια που ακολουθούν

Στο πρώτο κεφάλαιο, ο **Νίκος Μποζατζής** σκιαγραφεί τέσσερις κλασικές, αν και, εν πολλοίς, ακόμη σε εξέλιξη επιχειρηματολογικές διαμάχες στα πλαίσια της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία. Οι διαμάχες αυτές, όπως υποστηρίζει, συνιστούν τους κύριους –αλλά όχι μοναδικούς– κόμβους γύρω από τους οποίους συγκροτούνται με όρους ερευνητικής και θεωρητικής παραγωγής οι κύριες διακριτές τάσεις στο εσωτερικό της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία. Οι διαμάχες αυτές αφορούν, κατ' αρχάς, την ίδια την εννοιολόγηση του λόγου, καθώς διαφορετικοί ερευνητές εκκινούν από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες. Η δεύτερη διαμάχη, απόρροια της προηγούμενης, αφορά το πολιτικό υπόβαθρο και συνέπειες της λογοανάλυσης σε συνάρτηση με την υιοθέτηση επιστημολογικών θέσεων που πληροφορούνται είτε από τον κριτικό ρεαλισμό είτε από τον σχετικισμό. Η τρίτη διαμάχη αφορά αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με την εννοιολόγηση του πλαισίου δράσης του λόγου. Ενώ, τέλος, η τέταρτη επικεντρώνεται γύρω από τα ερωτήματα αν η ανάλυση λόγου στην κοινωνική ψυχολογία απαιτεί, συμπληρωματικά, μια ψυχοδυναμική εννοιολόγηση του υποκειμένου και ποια θα ήταν αυτή. Αν και τα θεωρητικά ζητήματα που αποτελούν αντικείμενο συζήτησης και διαμάχης μεταξύ των λογοαναλυτών κοινωνικών ψυχολόγων είναι προφανώς πολύ περισσότερα, οι τέσ-

---

2. Η εξάπλωση των λογοαναλυτικών προσεγγίσεων στη Βρετανία αποτυπώνεται με εξαιρετική ενάργεια στα Προγράμματα των ετήσιων συνεδρίων του Τομέα Κοινωνικής Ψυχολογίας της Βρετανικής Ψυχολογικής Εταιρείας (BPS): από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά οι λογοαναλυτικές εργασίες που παρουσιάζονται εκεί αποτελούν συχνά το μισό του συνόλου των παρουσιαζόμενων εργασιών.

σερις κόμβοι αντιπαράθεσης που σκιαγραφούνται έχουν ιδιαίτερη σημασία για την εσωτερική ιστορία εξέλιξης της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία. Η σκιαγράφησή τους στο πρώτο αυτό κεφάλαιο του τόμου δημιουργεί ένα χρήσιμο πλαίσιο για την εκτίμηση αλλά και αποτίμηση των κεφαλαίων που ακολουθούν.

Στο δεύτερο κεφάλαιο οι **Nick Hopkins** και **Steve Reicher** αναπτύσσουν τη θεωρητική τους προσέγγιση για μια κοινωνική ψυχολογία που εστιάζει στην κατασκευή κατηγοριών. Οι συγγραφείς δεν αποκόπτουν τους δεσμούς τους με την παράδοση της κοινωνικής ψυχολογίας. Το έργο τους εντάσσεται οργανικά στην παράδοση της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας και, κυρίως, της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης, αν και όχι στην «ορθόδοξη» εκδοχή της. Έτσι, η δική τους στροφή στον λόγο αποτελεί ένα εγχείρημα εμπλουτισμού μιας καλά εδραιωμένης κοινωνικοψυχολογικής προσέγγισης, κυρίως μέσα από τα διδάγματα της ρητορικής/ιδεολογικής οπτικής του Billig (1987). Όπως διευκρινίζουν οι Hopkins και Reicher, εξακολουθούν να ενδιαφέρονται για τον «εσωτερικό κόσμο» των ατόμων και τη συμπεριφορά, η ταυτότητα γι' αυτούς εξακολουθεί να αποτελεί μια εξαιρετικά χρήσιμη *αναλυτική έννοια*, και με όρους αρχής δεν θεωρούν ότι ο πειραματισμός και η έμφαση στην ανάλυση κειμένων και ομιλίας αποτελούν ασύμβατα στοιχεία. Ωστόσο, η προσέγγισή τους ενσωματώνει τη βασικότερη ίσως θεωρητική παραδοχή γύρω από την οποία συγκροτήθηκε το ρεύμα της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία: την αντίληψη ότι η γλώσσα επιτελεί πράγματα.

Η εννοιολόγηση της επιτελεστικότητας που τροχοδρομούν οι Hopkins και Reicher είναι ξεκάθαρα *πολιτική* στη σύλληψή της. Αφενός, οι κοινωνικές-ταυτοτικές κατηγορίες, με όρους αναπαραστασιακού και αξιακού περιεχομένου, δεν αποτελούν αντανάκλαση παγιωμένων οντοτήτων έξω από τη γλώσσα αλλά επιχειρηματολογικά διακυβεύματα ενταγμένα σε ευρύτερες και υπό εξέλιξη πολιτικές αντιπαραθέσεις. Αφετέρου, οι συναφείς διεργασίες που βρίσκονται στη βάση της ομαδικής συμπεριφοράς (διαφοροποίηση, κατηγοριοποίηση, ταύτιση) δεν υπακούουν σε νομοτελειακούς γενικούς νόμους που τις συνδέουν με συγκεκριμένες συμπεριφορικές εκφάνσεις. Οι ίδιες διεργασίες σε διαφορετικά πλαίσια υποστηρίζουν και διαιωνίζουν αρκετά διαφορετικές συμπεριφορές. Όπως δείχνει το παράδειγμα που φέρουν γύρω από την πολιτική κινητοποίηση για τη σωτηρία των Εβραίων της Βουλγαρίας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν είναι μόνο ότι τα όρια της (εθνικής) ενδοομάδας αποτελούν πολιτικό διακύβευμα που εκβάλλει σε διαφορετικές πολιτικές συμπεριφορές, αλλά και η ταύτιση και η περηφάνια για την ενδοομάδα δεν συνδέονται απαραίτητα με την υποτίμηση και κατατρεγμό των μειονοτικών Άλλων, στον βαθμό που κάτι τέτοιο θα αντέκρουε

στο προσλαμβανόμενο συμβολικό κύρος της εθνικής ενδοομάδας στιγματίζοντάς την ανεπανόρθωτα.

Επιχειρηματολογώντας σφοδρά ενάντια στην αναλυτική πραγματοποίηση της κοινωνικής ταυτότητας και ταυτόχρονα αναγνωρίζοντας την πολιτική ισχύ τέτοιων πραγματοποιημένων ταυτοτήτων, οι Reicher και Hopkins εγκαθιδρύουν σαφείς διαύλους επικοινωνίας με την αναλυτική προσέγγιση της λογοψυχολογίας (βλ. Edwards & Potter 1992, και εδώ, Κεφ. 5), η οποία προσφέρει τα εννοιολογικά και «τεχνικά» εργαλεία για την κατάδειξη των ρητορικών διεργασιών μέσα από τις οποίες φυσικοποιούνται κατασκευές της ταυτότητας. Ωστόσο, η προσέγγισή τους πολιτικοποιεί επίσης την παράδοση της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης εννοιολογώντας τις ταυτότητες όχι απλώς ως παροντικές γνωστικές κατασκευές αλλά και ως «προγράμματα» προς μελλοντική κοινωνική πραγμάτωση μέσα από συλλογικές διεργασίες κοινωνικής αλλαγής (βλ., επίσης, Reicher 2004).

Η ποικιλομορφία αλλά και οι σαφείς διαφορές μεταξύ των προσεγγίσεων που εντάσσονται στη στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία αναδεικνύεται ξεκάθαρα από την αντίστιξη του σκεπτικού που αναπτύσσουν οι Hopkins και Reicher και της προσέγγισης που εισάγει ο **Félix Díaz** στο τρίτο κεφάλαιο. Ο κοινός παρονομαστής και των δύο κειμένων είναι η εστίασή τους στις (κοινωνικές) κατηγορίες και στη χρήση τους στον λόγο. Ωστόσο, οι θεωρητικές τους αφητηρίες είναι σαφώς διακριτές και εν πολλοίς αντικρουόμενες. Σε αντίθεση με τους συγγραφείς του προηγούμενου κεφαλαίου, ο Díaz όχι μόνο δεν εκκινεί από την παράδοση της κοινωνικής ψυχολογίας προσπαθώντας να την εμπλουτίσει, αλλά πλαισιώνει την ανάλυσή του αντιπαράθετοντας την προσέγγιση που παρουσιάζει με το θεωρητικό σημείο εκκίνησης των Hopkins και Reicher, τις θεωρίες, δηλαδή, της κοινωνικής ταυτότητας και της αυτοκατηγοριοποίησης.

Για τον Díaz οι δυο αυτές θεωρίες και παραδόσεις έρευνας αποτελούν παραδείγματα μιας ευρύτερης «συμβατικής» κοινωνικοεπιστημονικής προσέγγισης της ταυτότητας, αντίστοιχες με τις προσεγγίσεις που είχε στο στόχαστρό της η εθνομεθοδολογία του Harvey Sacks (1963) και ειδικότερα το πλαίσιο της ανάλυσης κατηγορικής υπαγωγής που αυτός εισήγαγε (Sacks 1979, 1992). Όπως υποστηρίζει ο Díaz, ο εθνομεθοδολογικός προβληματισμός εκκινεί από τη διαπίστωση ότι οι συμβατικές προσεγγίσεις της ταυτότητας στηρίζονται σε μια σειρά από αναλυτικά ανεξέταστες παραδοχές σε σχέση με το «τι κάνουν συνήθως οι άνθρωποι». Οι παραδοχές αυτές ενημερώνουν τις θεωρητικές υποθέσεις που τίθενται υπό διερεύνηση καθώς και τον πειραματικό σχεδιασμό, και μ' ένα τρόπο «κυκλικό» επιβεβαιώνονται στα αποτελέσματα στον βαθμό που, όπως υποστηρίζει ο Díaz, «υπάρχει κάποια σιωπηρή ευθυγράμμιση» μεταξύ ερευνητή και συμμετεχόντων προ-

κειμένου να κάνουν «αυτό που όλοι ξέρουμε πως θα έκαναν οι άνθρωποι σε μια τέτοια κατάσταση». Η εθνομεθοδολογική λύση που προτείνεται είναι η «ριζοσπαστική προσήλωση» στην παρατήρηση και στην ενδογενή ανάλυση των κοινωνικών συμβάντων τη στιγμή και με τον τρόπο που αυτά συμβαίνουν. Κατά την έννοια αυτή –και σε αντίθεση με τη θέση των Horkins και Reicher– η εθνομεθοδολογική σκοπιά που αναπτύσσει ο Díaz στο κεφάλαιο αυτό αντιμετωπίζει την ταυτότητα όχι ως αναλυτική κατηγορία, αλλά ως αναλυτικά αναδειξιμο μέλημα και επίτευγμα των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων, ή καλύτερα με όρους εθνομεθοδολογίας, των «μελών».

Στο κείμενο του Díaz οι γενικές αρχές του πλαισίου της ανάλυσης κατηγορικής υπαγωγής που εισήγαγε ο Harvey Sacks αναπτύσσονται και επεξηγούνται μέσα από την ανάλυση αποσπασμάτων ερευνητικών συνεντεύξεων, αποσπασμάτων από βιβλία εκμάθησης της ελληνικής ως ξένης γλώσσας, αλλά και από την ανάλυση συνθημάτων γραμμένων σε τοίχους ελληνικών δρόμων αλλά και του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Η ανάλυση κατηγορικής υπαγωγής κατά μια έννοια αποτελεί το λιγότερο γνωστό τμήμα του εθνομεθοδολογικού κληροδοτήματος του Harvey Sacks στη στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία. Ωστόσο, αποτελεί συστατικό στοιχείο αυτής της κληρονομιάς (βλ. Potter & Wetherell 1987/2009) και κατά τα τελευταία είκοσι πέντε περίπου χρόνια εμφανίζεται σταθερά στην παλέτα των μεθοδολογικών επιλογών λογοαναλυτών κοινωνικών ψυχολόγων για την ανάλυση σειράς ζητημάτων που εκτείνονται από τη λογοδότηση της ένταξης σε νεανικές υποκουλτούρες μέχρι τον «νέο ρατσισμό» στην πολιτική ρητορική (βλ., ενδεικτικά, Nikander 2002· Rapley 1998· Rapley, McCarthy & McHoul 2003· Widdicombe & Wooffitt 1990 και συνεισφορές στο Antaki & Widdicombe 1998).

Αν η ανάλυση κατηγορικής υπαγωγής αποτελεί το λιγότερο γνωστό τμήμα της εθνομεθοδολογικής κληρονομιάς του Harvey Sacks στη στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία, η ανάλυση συνομιλίας (πρβ. Sacks, Schegloff & Jefferson 1974) αποτελεί το κύριο και πλέον δημοφιλές τμήμα της. Όπως εξηγεί ο **Charles Antaki** στο τέταρτο κεφάλαιο, αυτό συμβαίνει γιατί η προσέγγιση της λογοψυχολογίας (Edwards & Potter 1992, και εδώ, Κεφ. 5) έχει σε μεγάλο βαθμό επηρεαστεί από αυτήν. Για τον Antaki η ανάλυση συνομιλίας, ως μελέτη της κοινωνικής δράσης όπως αυτή πραγματώνεται μέσω της διαδραστικής ομιλίας, έχει τη δική της διακριτή θέση στο ρεύμα στροφής στον λόγο στην (κοινωνική) ψυχολογία, ωστόσο δεν ταυτίζεται με την ανάλυση λόγου. Η πλέον εμφανής διαφοροποίησή της από –τουλάχιστον– πολλές προσεγγίσεις ανάλυσης λόγου έγκειται στη θεμελιώδη επιμονή της ότι η επιτελεσματικότητα της γλώσσας, ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο γίνονται πράγματα με τη χρήση της, ανιχνεύεται πρωτίστως στον

τρόπο με τον οποίο *οργανώνεται* ο συνομιλιακός λόγος και όχι στο περιεχόμενό του. Για την κατάδειξη αυτής της εννοιολόγησης της επιτελεστικότητας, ο Antaki ανατρέχει στη γραμματεία της ανάλυσης συνομιλίας (βλ. Levinson 1983) αντλώντας και αναλύοντας παραδείγματα αποσπασμάτων από νατουραλιστικές συνομιλίες στα οποία γίνεται εμφανές το πώς μια σειρά από «τοπικές», διαδραστικές πράξεις επιτελούνται μέσα από την «εκμετάλλευση» των κανονιστικών προσδοκιών που διέπουν την οργάνωση του συνομιλιακού λόγου.

Η σημασία που μπορεί να έχει η αναλυτική διακρίβωση της οργάνωσης της συνομιλίας για το έργο των ερευνητών ψυχολόγων αλλά και για την κλινική πράξη αναδεικνύεται με ενάργεια στην ανάλυση που παρουσιάζει ο Antaki ενός αποσπάσματος συνομιλίας από μια θεραπευτική συνεδρία. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της ανάλυσής του, η αναλυτική ευαισθησία και ικανότητα αναγνώρισης των κανονικότητων που διέπουν την εκτύλιξη του συνομιλιακού λόγου μπορούν, για παράδειγμα, να συνεισφέρουν στην αποφυγή από μέρους του αναλυτή/ψυχολόγου μιας κατά αναλυτικό τεκμήριο «άδικης» ή έστω «πρώιμης» ψυχο-παθολογοποίησης των λεγομένων των χρηστών υπηρεσιών ψυχολογικής διάγνωσης και στήριξης. Πιο κοντά, ίσως, στα ενδιαφέροντα της κοινωνικής ψυχολογίας είναι η ανάλυση που παρουσιάζει ο Antaki ενός αποσπάσματος συνομιλίας μεταξύ εργατών σε ένα εργοστάσιο κατά τη διάρκεια του διαλείμματός τους, στο οποίο απόσπασμα «επιτυγχάνεται» τοπικά η ετεροποίηση με όρους εθνοτικής ταυτότητας και μέσω αυτής η εμπράγματη διάκριση που υφίσταται ένας από τους συμμετέχοντες. Όπως συμπερασματικά επιχειρηματολογεί ο Antaki, η ανάλυση συνομιλίας ανασυνθέτει για ένα κοινωνικοεπιστημονικό ακροατήριο τον περίτεχνο τρόπο με τον οποίο εξυφαίνεται ο θεμελιακός ιστός της ανθρώπινης κοινωνικότητας – η συνομιλία. Έτσι, «παραδίδει» προς εξέταση το «πρωτογενές υλικό» των μεγάλης κλίμακας κοινωνικών φαινομένων που απασχολούν τις κοινωνικές επιστήμες, συμπεριλαμβανομένης και της κοινωνικής ψυχολογίας.

Στο πέμπτο κεφάλαιο οι **Derek Edwards** και **Jonathan Potter** εισάγουν και με εμπεριστατωμένο τρόπο αναλύουν την οπτική της λογοψυχολογίας, εξειδικεύοντας τη θεματική τους εστίαση στον τρόπο με τον οποίο η προσέγγισή τους αντιμετωπίζει το ζήτημα των ψυχικών καταστάσεων και των ψυχολογικών χαρακτηριστικών. Οι Edwards και Potter ανατρέχοντας στην εργογραφία και ερευνητική παραγωγή της λογοψυχολογίας διακρίνουν τρεις στενά σχετιζόμενες ή καλύτερα διαπλεκόμενες διαστάσεις της, όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο έχει ξεδιπλωθεί μέχρι στιγμής το θεωρητικό και εμπειρικό της έργο. Η πρώτη –και ιστορικά προγενέστερη διάστασή της– αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους το εγχείρημα της λογο-

ψυχολογίας τοποθετείται κριτικά απέναντι στη γνωστική ψυχολογία, επαναπροσδιορίζοντας τα φαινόμενα που αυτή μελετά (π.χ. μνήμη, σενάρια, αποδόσεις) ως πρακτικές λόγου. Η δεύτερη διάσταση αναφέρεται στη θεματική, αναλυτική εστίαση της λογοψυχολογίας στη ρητή χρήση ψυχολογικών όρων έτσι όπως εκτυλίσσονται στις συνομιλιακές ακολουθίες και στις «τοπικές», ρητορικές λειτουργίες αυτής της χρήσης. Η τρίτη διάσταση αναφέρεται στη θεματική, αναλυτική εστίαση της λογοψυχολογίας στις έμμεσες χρήσεις ψυχολογικών θεμάτων και συνεπαγωγών στη ροή συνομιλιακών ακολουθιών.

Οι Edwards και Potter διασαφηνίζουν στο κείμενό τους ότι ο στόχος της λογοψυχολογίας δεν είναι να ασκήσει κάποιου τύπου συνολική και αφηρημένη κριτική στην ψυχολογία αλλά να «αντιπαλέψει και να αντιστρέψει» την πάγια αντίληψη που θέλει τα «ψυχολογικά» φαινόμενα (π.χ. νους, πρόθεση, κίνητρα κλπ.) πρότερα της διάρθρωσης του λόγου. Εκκινώντας από τον λόγο αυτόν καθαυτό και μη προϋποθέτοντας κάποιου τύπου «ψυχολογική ενδοχώρα» (Gergen 1997), η λογοψυχολογία αναδεικνύει αναλυτικά τρόπους με τους οποίους τα «ψυχολογικά» αυτά φαινόμενα υποστασιοποιούνται ρητορικά, αποκτούν «τοπική» συνάφεια και γίνονται αντικείμενο διαχείρισης, άμεσα ή έμμεσα, μέσα στα πλαίσια του λόγου. Κατά την έννοια αυτή, όπως υποστηρίζουν οι συγγραφείς, η λογοψυχολογία επιφυλάσσει για τα «ψυχικά» φαινόμενα τη θέση που επεφύλασσε για τους θεσμούς και τα μεγάλης κλίμακας κοινωνιολογικά φαινόμενα η κλασική εθνομεθοδολογία. Οι περιγραφές, κατά τους Edwards και Potter, είναι *καταστατικές* των αντικειμένων που περιγράφουν καθώς πάντα είναι ή εμπεριέχουν κατηγοριοποιήσεις, διακρίσεις και αντιθέσεις που τίθενται είτε άμεσα είτε έμμεσα, αντιστικτικά προς συναφείς, εναλλακτικές περιγραφές. Σ' αυτό συνίσταται η επιτελεστικότητά τους. Είναι σημαντικό, ίσως, στο σημείο αυτό να τονιστεί η διευκρίνιση των Edwards και Potter ότι η προτεινόμενη από αυτούς εννοιολόγηση της «κατασκευής» και, άρα, και η οπτική τους για τον κονστρουξιονισμό είναι «επιστημική» και όχι «οντολογική». Σε αντίθεση προς «κονστρουκτιβιστικές» αναπτυξιακές θεωρίες, η λογοψυχολογία δεν υποστηρίζει ότι μέσω της γλώσσας κατασκευάζεται και διαμορφώνεται «πραγματικός νους» αλλά ότι ο «νους» και η γεγονική του υπόσταση είναι αναλυτικώς ανιχνεύσιμοι ως τοπικές, περιστάσιοποιημένες κατασκευές κατά την κανονιστική ροή συνομιλιακού (και όχι μόνο) λόγου. Στο κείμενό τους οι Edwards και Potter αναδεικνύουν τις θεωρητικές διαστάσεις του εγχειρήματος της λογοψυχολογίας μέσα από την ανάλυση νατουραλιστικών συνομιλιακών αποσπασμάτων που προέρχονται από συμβουλευτικές συνεδρίες, ανακρίσεις υπόπτων-παραβατών από αστυνομικούς και οικογενειακές συζητήσεις.

Στο έκτο κεφάλαιο ο **Nigel Edley** συζητά την προσέγγιση της κριτικής λογοψυχολογίας, προσέγγιση η οποία έχει γίνει κυρίως γνωστή μέσα από το έργο της Margaret Wetherell (βλ., ενδεικτικά, Wetherell 1998), με την οποία συνεργάζεται στενά και που επιπλέον επόπτευσε τη διδακτορική του έρευνα. Όπως εξηγεί ο Edley, το κοινό σημείο της λογοψυχολογίας και της κριτικής λογοψυχολογίας είναι ότι και οι δύο προσεγγίσεις δεν αντιμετωπίζουν τον λόγο ως *απόθεμα*, το οποίο θα παρείχε ενδείξεις στον αναλυτή για πρότερες νοητικές οντότητες. Και οι δύο προσεγγίσεις αντιμετωπίζουν τον λόγο ως *θέμα* της ανάλυσης και μοιράζονται το εθνομεθοδολογικό μέλημα που αποτυπώνει η ανάλυση συνομιλίας για την ανάδειξη του προσανατολισμού των συμμετεχόντων στην επίτευξη τοπικών, κοινωνικών δράσεων. Ωστόσο, το εύρος της κριτικής λογοψυχολογίας είναι εκτενέστερο.

Όπως εξηγεί ο Edley, το σημείο στο οποίο η κριτική λογοψυχολογία διαφοροποιείται από την προσέγγιση της λογοψυχολογίας, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τους Edwards και Potter, είναι στην αντίληψή της ότι η ανάλυση θα πρέπει να εκτείνεται πέρα από την ανάδειξη τοπικών συνομιλιακών δράσεων, στις (μακρο)κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές τους συνέπειες. Η προσέγγιση της κριτικής λογοψυχολογίας υιοθετεί την άποψη του Barthes (1982) ότι οι άνθρωποι είναι ταυτόχρονα κύριοι όσο και δεσμώτες της γλώσσας. Εφαλτήριό της αποτελεί η θέση ότι οι συγκεκριμένες ρηματικές περιστάσεις που τίθενται σε ανάλυση είναι ιστορικά «εγκιβωτισμένες» και ότι οι συγκεκριμένοι όροι που κινητοποιούνται μέσα σ' αυτές παρέχονται από την ιστορία μιας γλωσσικής κοινότητας. Επιπλέον, όπως αναγνωρίζεται, το γλωσσικό ή αναπαραστασιακό αποθεματικό μιας κοινωνίας εμπεριέχει πολλαπλούς και συχνά αντικρουόμενους τρόπους ομιλίας ή ρηματικής κατασκευής συγκεκριμένων «αντικειμένων». Ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, δεν είναι όλες οι κατασκευές «ίσες» μεταξύ τους – κάποιες είναι «πιο διαθέσιμες» από άλλες, αξιώνουν τη θέση της κοινής λογικής ή της αλήθειας και έτσι εμπεριστατώνουν *ηγεμονικές* κατά Gramsci (1971) διεργασίες ή διεργασίες πολιτισμικής κυριαρχίας (βλ., επίσης, Billig 1991· Billig & Sabucedo 1994). Κατά τον Edley, ένας από τους κύριους στόχους της κριτικής λογοψυχολογίας είναι να φωτίσει τέτοιες διεργασίες ιδεολογικής «φυσιολογικοποίησης / φυσικοποίησης».

Στο κείμενο του Edley, οι τρεις βασικές έννοιες γύρω από τις οποίες συγκροτείται η προσέγγιση της κριτικής λογοψυχολογίας, δηλ. ερμηνευτικά ρεπερτόρια, ιδεολογικά διλήμματα και θέσεις υποκειμένου, επεξηγούνται μέσα από την παραδειγματική ανάλυση αποσπασμάτων συνομιλιών που προέρχονται από προγενέστερη έρευνα του συγγραφέα και της Margaret Wetherell πάνω στο θέμα του ανδρισμού και της ανδρικής ταυτότητας στη Βρετανία. Ας σημειωθεί εδώ ότι οι τρεις αυτές κεντρικές έννοιες της κριτικής λογοψυχολο-

γίας έχουν βαρύνουσα σημασία στην ιστορία της εξέλιξης της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία. Η έννοια «ερμηνευτικά ρεπερτόρια», θεωρητικό δάνειο από την κοινωνιολογία της επιστημονικής γνώσης, υπήρξε κεντρική έννοια στο κλασικό θεωρητικό και μεθοδολογικό σχήμα που ανέπτυξαν οι Rotter και Wetherell (1987/2009). Η έννοια των «ιδεολογικών διλημμάτων» (Billig κ.ά. 1988) αποτελεί κομβική κοινωνικοψυχολογική συνεισφορά στις θεωρητικές συζητήσεις γύρω από την εννοιολόγηση της ιδεολογίας και των διεργασιών ιδεολογικής αναπαραγωγής (βλ., επίσης, Μποζατζής 2010). Ενώ, τέλος, η έννοια της «θέσης υποκειμένου», η οποία προτάθηκε από τον Althusser (1971) και έγινε αντικείμενο θεωρητικής επανεξέτασης στους κόλπους των Πολιτισμικών Σπουδών (βλ., ενδεικτικά, Hall 1985, 1996), έχει αποτελέσει έννοια κλειδί στους κόλπους της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία στον βαθμό που διευκολύνει τη θεωρητική και αναλυτική σύνδεση των ευρύτερων λόγων και ερμηνευτικών ρεπερτορίων με συγκεκριμένες ρηματικές κατασκευές ταυτότητας και εαυτών που κινητοποιούνται ή ενημερώνουν συγκεκριμένες περιστάσεις συνομιλιακού ή άλλου λόγου.

Στο έβδομο κεφάλαιο οι **Kenneth Gergen** και **Mary Gergen** μετακινούν ελαφρώς το επίκεντρο της αναζήτησής τους από τα κλασικά ενδιαφέροντα της λογοψυχολογίας στην αφήγηση ιστοριών και στις δυνατότητες που ανοίγονται για την κατασκευή των πραγματικοτήτων μας και την ανάδυση εξηγητικών σχημάτων. Συνδέουν την αφήγηση με ζητήματα κοινωνικής ζωής και τη βρίσκουν συναρπαστική διότι συγκεντρώνει ένα διεπιστημονικό ενδιαφέρον και ανοίγει προοπτικές σε νέες μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Εστιάζουν σε τρεις τομείς διερεύνησης της αφήγησης, σημαντικούς για τους κοινωνικούς ψυχολόγους και τους ψυχολόγους της προσωπικότητας.

Ο πρώτος αφορά τη συμβολή της αφήγησης στην πολιτισμική δόμηση της πραγματικότητας. Όπως υποστηρίζουν, προφανώς οι αφηγήσεις δεν είναι απλές αντανάκλασεις του πραγματικού. Είναι συμβάσεις εξιστόρησης με βάση τις οποίες κάποιος οργανώνει τα συμβάντα ώστε να υπάρξει μια συνοχή και στη συνέχεια να προβεί σε ερμηνείες. Κάθε κουλτούρα διαθέτει τις δικές της αρχετυπικές μορφές αφήγησης οι οποίες λειτουργούν ως πολιτισμικά αποθέματα στα οποία καταφεύγουν οι άνθρωποι για να καταλάβουν τον εαυτό τους. Αυτό το αφηγηματικό υλικό αποτελεί ένα είδος σκελετού πάνω στο οποίο δομείται η προσωπικότητα. Οι αφηγήσεις αυτές δεν είναι άμοιρες του συγκεκριμένου κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου και ιστορικού χρόνου και γι' αυτό στη μετανεωτερική συνθήκη οι συμβατικές αφηγήσεις του παρελθόντος φθίνουν.

Ο δεύτερος τομέας διερεύνησης αφορά τις αφηγήσεις ως συνομιλιακή δραστηριότητα. Όπως επίσης υποστηρίζουν οι συγγραφείς, προφανώς οι αφηγήσεις δεν αποτελούν μόνο αρχετυπικούς, σταθερούς πόρους. Αποτε-

λούν και συνομιλιακά επιτεύγματα που πλάθονται και ξαναπλάθονται και κάποτε χάνονται μέσα στον χρόνο. Η ταυτότητα έτσι με έναν ρευστό τρόπο διαμορφώνεται, αναδιαμορφώνεται και συν-κατασκευάζεται μέσα από ακόμα και αδιόρατες ανταλλαγές κατά τη διάρκεια της συνομιλίας. Χαρακτηριστική αφηγηματική παραγωγή είναι ο τρόπος που διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται το παρελθόν μέσα από τη χρήση της ιστορίας και που κτίζεται η συλλογική μνήμη.

Ένας τρίτος τομέας αφορά τις αφηγήσεις ζωής ως ένα πολύ ενδιαφέρον εργαλείο για την κατανόηση των ιδιαίτερων συνθηκών των υποκειμένων. Ο ερευνητής καλείται να τις καταγράψει έτσι όπως κατατίθενται και να μην τις εντάξει σε αναλυτικές κατηγορίες ώστε να μην αλλοιώσει τον προσωπικό χαρακτήρα τους. Η μοναδικότητα της βιωμένης εμπειρίας κυριαρχεί εδώ επάνω σε οποιοδήποτε ενδιαφέρον για τη συλλογική αφήγηση.

Οι αφηγηματικοί ερευνητές συχνά υιοθετούν τα εργαλεία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού. Η περιγραφή και η εξήγηση του κόσμου, το νόημα και η σημασία κατασκευάζονται μέσα από τις σχέσεις όπου χρησιμοποιούνται συμβάσεις λόγου. Και, ως συμβάσεις, καμία δεν μπορεί να αξιώσει τη μοναδική «αλήθεια». Πρόκειται για εναλλακτικές αφηγήσεις, προϊόν συγκεκριμένων πολιτισμικών παραδόσεων και αξιών με κοινωνικές όμως, πολιτικές και ηθικές επιπτώσεις. Οι Gergen και Gergen αναδεικνύουν πώς αυτή η στροφή προς την αφήγηση και την κοινωνικοκονστρουξιονιστική θεωρία οδήγησε σε ποιοτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις που υιοθετούν μια κριτική οπτική και πώς εξαπλώθηκε στα πεδία της ψυχοθεραπείας, της εκπαίδευσης, της οργανωσιακής αλλαγής και της επίλυσης συγκρούσεων.

Στο όγδοο κεφάλαιο οι **Rom Harré** και **Fathali Moghaddam** εισάγουν και συζητούν τη θεωρία της τοποθέτησης, σκιαγραφώντας τις θεωρητικές της καταβολές στη θεωρία των ομιλιακών πράξεων (Austin 1962/2003) και στη σκέψη του Vygotsky. Όπως υποστηρίζουν οι συγγραφείς, η θεωρία της τοποθέτησης στέκεται αντιστικτικά απέναντι στο παραδοσιακό μοντέλο έρευνας εργαστηρίου στην ψυχολογία, το οποίο ενέχει και παρουσιάζει μια αιτιώδη περιγραφή της ανθρώπινης σκέψης και δράσης. Η θεωρία της τοποθέτησης, αντίθετα, υιοθετεί και παρουσιάζει μια κανονιστική περιγραφή. Η επιλογή αυτή νομιμοποιείται κατά τους συγγραφείς στον βαθμό που η κοινωνική συμπεριφορά, η οποία και αποτελεί το αντικείμενο της κοινωνικής ψυχολογίας, ελάχιστα αναφέρεται στην «ικανότητα επιτέλεσης» αλλά αφορά κυρίως το «στιλ επιτέλεσης» και, άρα, το νόημα συμπεριφορών και φαινομένων. Και, όπως υποστηρίζουν, τα συστήματα νοημάτων περισσότερο ρυθμίζουν παρά προκαλούν την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Σύμφωνα με τους Harré και Moghaddam, η «αληθινή επικράτεια του σκέπτεσθαι» δεν είναι τόσο το «ατομικό» και «ιδιωτικό» πεδίο του γνωστι-

κού αλλά κυρίως το «συλλογικό» και «δημόσιο» πεδίο της δραστηριότητας. Επικεντρώνοντας την προσοχή τους στο ζήτημα της «ενθύμησης» οι συγγραφείς αναδεικνύουν τις συλλογικές και δημόσιες διαστάσεις των διαδικασιών της, εννοιολογημένης ως δραστηριότητας, υποστηρίζοντας ότι ακόμα και οι διαπροσωπικές σχέσεις εντάσσονται στις συλλογικές μορφές ενθύμησης, λήψης αποφάσεων, επίλυσης προβλημάτων κ.ο.κ. Κατά τους συγγραφείς, δύο κομβικές διαστάσεις τέτοιων σχέσεων είναι τα «δικαιώματα» και οι «υποχρεώσεις» που αφορούν το τι είναι κατάλληλο να πει και να κάνει κανείς, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα δικαιώματα και υποχρεώσεις επιμερίζονται στα εμπλεκόμενα άτομα.

Οι Harré και Moghaddam στηρίζουν το επιχειρήμα τους αυτό θυμίζοντας τη θέση και την επακόλουθη ανάλυση του Vygotsky ότι ακόμα και οι ανώτερες νοητικές διεργασίες «υφίστανται δύο φορές: κατ' αρχάς στο πλαίσιο της σχετικής ομάδας, υπό την επίδραση της κουλτούρας και της ιστορίας, και κατόπιν στον νου του ατόμου». Με το πέρασμα του χρόνου, ωστόσο, αλλάζουν αντίστοιχα τόσο τα εργαλεία της σκέψης και της δράσης, όσο και η κατανομή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μέσα σε μια ομάδα. Κατά τους Harré και Moghaddam αυτές οι αλλαγές συντελούνται στα πεδία δύο διαστάσεων του εαυτού: στο πεδίο του «αυτοβιογραφικού εαυτού», σε σχέση δηλαδή με τους άξονες της προσωπικής εξιστόρησης του εαυτού, και στο πεδίο του «κοινωνικού εαυτού», ή καλύτερα «κοινωνικών εαυτών», το οποίο αναφέρεται στις προσωπικές ποιότητες που παρουσιάζει ένα άτομο στις κοινωνικές του διαδράσεις. Οι διαδικασίες αλλαγής στο πεδίο των δύο αυτών διαστάσεων του εαυτού αποτελούν και το προνομιακό πεδίο επικέντρωσης της θεωρίας της τοποθέτησης, η οποία αφορά, όπως διευκρινίζουν οι συγγραφείς, «τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα άτομα αναλαμβάνουν και διασαφηνίζουν, κατανέμουν και ιδιοποιούνται, αρνούνται και υπερασπίζονται δικαιώματα και υποχρεώσεις στις μικρές λεπτομέρειες των διαδράσεων της καθημερινής ζωής».

Τα δύο επόμενα κεφάλαια, της Wendy Hollway και του Michael Billig, εξετάζουν τη σχέση της λογοψυχολογίας με την ψυχανάλυση. Αν και αναμφισβήτητα δεν αποτελεί κυρίαρχο ρεύμα στους κόλπους της λογοψυχολογίας, η συζήτηση γύρω από την απόκλιση ή όχι λογοψυχολογίας και ψυχανάλυσης έχει ανοίξει από τη δεκαετία του 1990 και αποτελεί μέχρι σήμερα ένα γόνιμο πεδίο προβληματισμού. Πρόκειται για δύο διαμετρικά αντίθετες μορφές σκέψης; Υπάρχει πεδίο σύγκλισης μεταξύ τους; Αν το σημείο εκκίνησης είναι η ψυχανάλυση, μπορεί η λογοψυχολογία να συμβάλει ώστε να κατανοηθεί το άτομο; Ή, αντίθετα, η ανάλυση του παραγόμενου λόγου απογυμνωμένου από τον ρόλο που παίζουν οι εσωτερικές ψυχικές καταστάσεις είναι επαρκής για τη θεωρητική κατανόηση της υποκειμενικότητας;

Στο ένατο κεφάλαιο η **Wendy Hollway** πραγματεύεται αυτά τα ερωτήματα διαλεγόμενη με θεωρητικούς όπως η Wetherell, ο Frosh, η Baraitser, η Chodorow και ο Billig, οι οποίοι έθεσαν έναν βαθύτερο προβληματισμό για αυτό που υπάρχει πέρα και πίσω από τον λόγο και υπήρξαν κριτικοί ως προς την απουσία ή την αδυναμία θεωρητικής κατανόησης της υποκειμενικότητας στις παραδόσεις της ανάλυσης συνομιλίας και της λογοψυχολογίας. Η Hollway ρητά υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι δεν τοποθετούνται εντός συγκεκριμένων λόγων ως αποτέλεσμα μόνο κοινωνικών δυνάμεων αλλά και εσωτερικών ψυχικών καταστάσεων που έχουν μια δική τους ζωή, ξεχωριστή από την κοινωνικοπολιτισμική επικοινωνία. Χρειάζεται λοιπόν να αποκρυπτογραφηθούν οι ψυχικές, ασυνείδητες διεργασίες που παρεμβαίνουν στην ομιλία και τη συζήτηση. Οι διεργασίες αυτές είναι οπωσδήποτε σχεσιακές και δυναμικές και εμπλέκουν «αμυνόμενα» με την ψυχαναλυτική έννοια υποκείμενα, δηλαδή άτομα που κινητοποιούνται από ψυχολογικές άμυνες. Η Hollway πάει πέρα από την κυρίαρχη εκδοχή των κινήτρων ως εσωτερικών ψυχολογικών διεργασιών και, όπως έκανε νωρίτερα και η Klein, προσανατολίζεται στη διυποκειμενική δυναμική. Στην ανάλυσή της περιλαμβάνει την ασυνείδητη διυποκειμενικότητα, τη δυναμική σύγκρουση, την ενσώματη εμπειρία. Πρόκειται για διαστάσεις της υποκειμενικότητας που δεν είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της λογοψυχολογίας και θεωρεί ότι είναι χρέος της να εξετάσει φαινόμενα που δεν αρθρώνονται μέσω της ομιλίας ή του κειμένου και που αν περάσουν απαρατήρητα κινδυνεύουμε να καταλήξουμε σε μια «κενή» και «απλοϊκή» υποκειμενικότητα. Η Hollway χρησιμοποιεί και άλλα εργαλεία της ψυχαναλυτικής αποσκευής, όπως την αντιμεταβίβαση, αλλά μας καθιστά σαφές ότι δεν ακολουθεί τις προδιαγραφές μιας ψυχαναλυτικής συνεδρίας. Αυτό που την ενδιαφέρει είναι η προσαρμογή του ψυχαναλυτικού παραδείγματος και η κατάκτηση μιας, όπως την ονομάζει, «ψυχαναλυτικής ευαισθησίας», υπογραμμίζοντας τη συνεχή ροή μεταξύ αλλά και εντός εξωτερικού και εσωτερικού, κοινωνικού και ψυχικού. Το κείμενό της τελειώνει με ένα ψυχαναλυτικά εμπνευσμένο παράδειγμα από πρόσφατη ερευνητική δουλειά της με θέμα τη μετάβαση στη μητρότητα ως πεδίο διερεύνησης των μεταβολών της ταυτότητας. Τη λογοψυχολογική προσέγγιση εμπλούτισε με ψυχαναλυτικά εμπνευσμένα παρατήρηση κάνοντας αυτόνομη χρήση των υποκειμενικοτήτων των παρατηρητών, της ομάδας και των ερευνητών ως εργαλείων γνώσης.

Ο **Michael Billig**, στο δέκατο κεφάλαιο, γοητεύεται επίσης από τη σχέση ψυχανάλυσης και λογοψυχολογίας αλλά από την πρώτη στιγμή προειδοποιεί ότι η συνάντηση αυτών των δύο σχολών σκέψης δεν είναι εύκολη υπόθεση και ότι ο απλός συνδυασμός των δύο προσεγγίσεων δεν συνθέτει μια ψυχαναλυτική λογοψυχολογία. Δεν βλέπει τους ασυνείδητους

μηχανισμούς ως μια εσωτερική ψυχική δύναμη, όπως την περιγράφει ο Freud, και θεωρεί ότι για να αντιληφθούμε τη συμβολή της ψυχανάλυσης στη λογοψυχολογία είναι απαραίτητο να εννοιολογηθεί το ασυνείδητο εκ νέου με βάση τη ρηματική δραστηριότητα της απώθησης.

Κτιζοντας το επιχειρήματά του για την επανενοιολόγηση του ασυνείδητου ο Billig διατρέχει τις φιλοσοφικές θέσεις περί γλώσσας του Wittgenstein και περί ιδεολογίας των Lakoff και Johnson. Χρησιμοποιεί τα επιχειρήματα του Wittgenstein αφενός ότι οι άνθρωποι διαθέτουν μια σειρά από ψυχολογικές λέξεις που αναφέρονται σε εσωτερικές ψυχολογικές καταστάσεις και αφετέρου ότι οι λέξεις είναι πράξεις μέσα από τις οποίες επιτελείται μια διαδραστική δραστηριότητα. Οι λογοψυχολόγοι έχουν δείξει με επιτυχημένο τρόπο το διαδραστικό νόημα των ψυχολογικών εννοιών στην ανάλυση συνομιλίας. Ωστόσο, υποστηρίζει ο Billig, η κλασική ανάλυση συνομιλίας έχει αγνοήσει τα ευρύτερα ιδεολογικά σχήματα και, ενώ στοχεύει στη λεπτομερή ανάλυση της διάδρασης, δεν επιβάλλει αναλυτικές κατηγορίες στις ενέργειες των συμμετεχόντων. Ίσως διότι η ανάλυση της συνομιλίας επικεντρώνεται σε όσα λέγονται παρά σε όσα δεν λέγονται. Σύμφωνα με τους Lakoff και Johnson οι άνθρωποι τείνουν να τονίζουν τις ομοιότητες και να αποσιωπούν τις διαφορές. Είναι η ιδεολογική ανάλυση που θα αποκάλυπτε πολιτισμικές παραδοχές τις οποίες τα μέλη μιας πολιτισμικής ομάδας θεωρούν δεδομένες και τις αποσιωπούν. Με άλλα λόγια το επιχειρήμα του Billig είναι ότι η ανάλυση της συνομιλίας πρέπει να πηγαίνει πέρα από αυτά που λέγονται στη διάδραση και να εξετάζει τις σημαντικές απουσίες. Αυτά στα οποία δεν προσανατολίζονται οι συμμετέχοντες μπορεί να είναι το ίδιο ή πιο σημαντικά από αυτά στα οποία προσανατολίζονται. Με αυτό το σκεπτικό ο Billig αναφέρεται στην εξουσία ως αντικείμενο μιας διάδρασης και υποστηρίζει ότι όταν ανακινείται θέμα εξουσίας είναι πολύ πιθανότερο να γίνεται ρητή αναφορά στις περιπτώσεις που αμφισβητούνται κάποια πρότυπα εξουσίας παρά σε εκείνες που αναπαράγονται από συνήθεια. Είναι καθήκον μιας κριτικής ανάλυσης της συνομιλίας να αποκαλύπτει αυτά τα μοτίβα που δεν είναι κοινωνικά συνειδητά.

Ο Billig επανερμηνεύει τη φροϊδική διαδικασία της απώθησης και, αντί να τη θεωρεί ψυχικό μηχανισμό, της αποδίδει χαρακτήρα δραστηριότητας σύμφωνα με την οποία απωθούνται σκέψεις και επιθυμίες από το συνειδητό. Η απώθηση στην οποία αναφέρεται ο Billig επιτελείται στη σφαίρα του προσυνειδητού και λιγότερο σε αυτή του ασυνείδητου. Στο προσυνειδητό εδράζονται σκέψεις που σε μια άλλη στιγμή θα μπορούσαν να είναι συνειδητές και εκεί εντοπίζει ο Billig ομοιότητες με την ιδεολογία, δηλαδή εκδοχές της καθημερινότητας που είναι οικείες και περνούν απαρατήρητες. Σε αυτό το σημείο παραπέμπει στο προσφιλές του θέμα του «κοινότοπου εθνι-

κισμού», της καθημερινής υπόμνησης του έθνους η οποία όμως περνάει απαρατήρητη και δεν αποτελεί αντικείμενο συνειδητής επίγνωσης αλλά ούτε και απώθησης με τη φροϊδική έννοια.

Ο Billig, υιοθετώντας την άποψη ότι η απώθηση αποτελεί ενεργητική δραστηριότητα, διατείνεται ότι ο Freud παρέλειψε να διευκρινίσει πότε και τι πρέπει να κάνει ένα άτομο για να απωθήσει κάποιες ιδέες ή επιθυμίες και πώς ένα παιδί αναπτύσσει τις απαιτούμενες δεξιότητες ώστε να πραγματοποιήσει την ενέργεια της απώθησης. Υποστηρίζει ότι οι δεξιότητες της απώθησης είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τις δεξιότητες του διαλόγου και είναι μέσα από τον λόγο των γονέων που το παιδί μαθαίνει τι είναι επιτρεπτό ή τι είναι ανάρμοστο να λέγεται ή να γίνεται και άρα να απωθείται. Όλοι οι γνωστικοί αμυντικοί μηχανισμοί που ενέχουν στοιχεία άρνησης για τον Billig δεν είναι παρά μοτίβα λόγου διότι η άρνηση επιτυγχάνεται κατεξοχήν με πράξεις γλωσσικές. Στη δική της συμβολή η Hollway τοποθετείται κριτικά απέναντι στον ισχυρισμό του Billig ότι το ασυνείδητο χρειάζεται να επανεννοιολογηθεί με βάση τη διά του λόγου δραστηριότητα διότι έτσι τίθεται σε επερώτηση μια βασική θέση της ψυχαναλυτικής θεωρίας που το τοποθετεί πέραν του λόγου.

Το θέμα του ανδρισμού και της θηλυκότητας έχει απασχολήσει και άλλα κεφάλαια αυτού του τόμου. Το πραγματεύεται στο κείμενό του ο Edley, ο οποίος μέσα από τη ματιά της κριτικής λογοψυχολογίας αναλύει αποσπάσματα συνομιλιών γύρω από τον ανδρισμό και την ανδρική ταυτότητα. Το ξανασυναντάμε πιο έμμεσα στο παράδειγμα περί μητρότητας που χρησιμοποιεί η Hollway όταν μέσα από ψυχαναλυτικά εμπνευσμένη προσέγγιση εξετάζει τη μετάβαση στη μητρότητα ως πεδίο μεταβολών της γυναικείας (και όχι μόνο) ταυτότητας. Ωστόσο στο ενδέκατο κεφάλαιο η **Erica Burman** επικεντρώνεται αποκλειστικά στο φύλο και στη σχέση των διαφόρων λογοπροσεγγίσεων με τη φεμινιστική θεωρία και τις ψυχολογικές πρακτικές. Αυτό που αποτελεί τον πυρήνα του ενδιαφέροντός της είναι πώς η λειτουργία της ψυχολογικοποίησης κινητοποιεί λόγους «θηλυκοποίησης». Σε πλήρη αντίστιξη με τις έμφυλες αναπαραστάσεις που κατασκευάζει ο φεμινιστικός λόγος, ο όρος «θηλυκοποίηση» υποδηλώνει τη φυσικοποίηση των σχέσεων εκμετάλλευσης, κατάκτησης και καταπίεσης που υφίστανται οι γυναίκες κινητοποιώντας φανταστικούς και φαντασιακούς *τρόπους*. Η ψυχολογική πολιτική της επίπλαστης θηλυκοποίησης δεν κάνει τίποτε άλλο από το να σφετερίζεται τις γυναικείες φωνές και να αντιμάχεται τη φεμινιστική και αντιρατσιστική ανάλυση.

Η Burman συνδέει το επιχειρήμά της με το τρέχον κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι, υπογραμμίζει την καχεκτικότητα των σημερινών συλλογικοτήτων καθώς και την ανάγκη για συμμαχίες ανάμεσα στις περισσότερες και λιγότε-

ρο προνομιούχες ομάδες. Αναδεικνύει τη σχέση αυτών των φαινομένων με τις εξελίξεις των φεμινιστικών κινημάτων και τις θεωρητικές μετατοπίσεις στις σπουδές φύλου. Καλεί για μια φεμινιστική πολιτική της ψυχολογίας που θα αρνείται τις ομογενοποιητικές και αποπλαισιωμένες έννοιες της θηλυκοποίησης ως παραλλαγή της ψυχολογικοποίησης και για αναγνώριση και αποκατάσταση του κύρους του φεμινισμού στα πλαίσια των λογοαναλυτικών προσεγγίσεων.

Η Burman δεν περιορίζεται σε ένα μοντέλο ανάλυσης λόγου αλλά συνδέει τα μικρά κείμενα με τις μεγαλύτερες αφηγήσεις εξουσίας στις οποίες ανήκουν. Αυτό που είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι η χρήση που κάνει μιας διαφήμισης αναρτημένης στο μετρό του Λονδίνου για ένα σύστημα φωνητικών εντολών (με τη μορφή γυναικείων συμβόλων) προς τους πιλότους της πολεμικής αεροπορίας, με στόχο να αναλύσει πώς η νέα τεχνολογία παράγει μια θηλυκοποίηση ακόμα και του πολέμου. Τη διαφήμιση αναλύει με βάση τη σημειολογία του κειμένου συζητώντας τα νοήματα που αναδύονται από τις κειμενικές μορφές, τη δομή και τις σχέσεις καθώς και τη συνάφεια ανάμεσα στην εικόνα και τις λέξεις. Η διαφήμιση προωθεί μια εξαιρετικά θηλυκοποιημένη αναπαράσταση της γυναίκας. Προς όφελος της στρατιωτικής τεχνολογίας ανακαλεί τους λόγους τόσο περί γυναικείας ηθικής ευαισθησίας ή γυναικείας διαίσθησης όσο όμως και περί γυναικείας χειραφέτησης. Συνδέει έντεχνα το προσωπικό με το πολιτικό αλλά υπονομεύει την επικέντρωση στο πολιτικό και φυσικοποιεί τον πόλεμο. Αυτή όμως η διαφήμιση, κατά τη συγγραφέα, εξυπηρετεί και μια ακόμα λειτουργία που έχει σχέση με την εμπορική διάσταση του πολεμικού προϊόντος που προωθεί. Με άλλα λόγια αναλύοντας τη συγκεκριμένη διαφήμιση αυτό που κάνει η Burman είναι να δείξει όχι μόνο πώς οι λογοπροσεγγίσεις μπορούν να αναδείξουν τα προβλήματα που δημιουργεί η χρήση της θηλυκοποίησης στον προσδιορισμό της ταυτότητας φύλου αλλά και το πώς και το γιατί ο λόγος περί θηλυκότητας και φύλου συνδέεται πάντα και με πολύ ευρύτερες ιδεολογίες και σκοπιμότητες.

Στο δωδέκατο κεφάλαιο του τόμου ο **Ian Parker** αναπτύσσει τα επιχειρήματά του για το τι συνιστά κριτική πρακτική λόγου στην κοινωνική ψυχολογία. Το γενικό επιχείρημα του συγγραφέα είναι ότι η ανάλυση λόγου εξακολουθεί να αποτελεί ένα πρόσφορο πλαίσιο για τη μελέτη της ιδεολογίας στην κοινωνική ψυχολογία. Ωστόσο, όπως επισημαίνει, κάτι τέτοιο προϋποθέτει τη ρητή πολιτική εννοιολόγηση του λόγου και τη διασύνδεση της ανάλυσης λόγου, αλλά και την αξιοποίηση από τη μεριά της της «πολιτικής ειδημοσύνης» που υπάρχει έξω από τον χώρο της ψυχολογίας. Σημείο εκκίνησης για την προβληματική που αναπτύσσει ο Parker είναι η διαπίστωση ότι στις καπιταλιστικές κοινωνίες μια πληθώρα «μοτίβων λόγου» λειτουργ-

γούν στην κατεύθυνση της διαιώνισης μειωτικών απεικονίσεων ανθρώπων με βάση την κατηγοριοποίησή τους με όρους τάξης, φυλής κ.ο.κ. Αυτές οι απεικονίσεις, σύμφωνα με τον συγγραφέα, προϋποθέτουν συγκεκριμένα είδη ανθρώπινων σχέσεων ή κοινωνικούς δεσμούς που είτε επιβεβαιώνουν είτε προδιαγράφουν δεοντολογικά την πραγματικότητα αυτών των διαχωρισμών και διακρίσεων. Για τον Parker, λοιπόν, λόγος «είναι η οργάνωση της γλώσσας σε συγκεκριμένα είδη κοινωνικών δεσμών» και, επακόλουθα, το κομβικής σημασίας πολιτικό και αναλυτικό ερώτημα για τους κριτικούς κοινωνικούς ψυχολόγους θα πρέπει να είναι: «πώς μπορούμε να μεταβάλουμε την οργάνωση της γλώσσας προκειμένου να αποδομήσουμε συγκεκριμένα είδη κοινωνικών δεσμών και να δημιουργήσουμε άλλα».

Το κείμενο του Parker είναι δομημένο γύρω από δύο κεντρικές θεματικές ενότητες. Στο πρώτο μέρος, καταρχήν, συζητά τέσσερις βασικές έννοιες της ανάλυσης λόγου («πολυφωνικότητα», «σημειωτική», «αντίσταση», «ο λόγος ως αλυσίδα λέξεων και εικόνων») με στόχο τη θεωρητική τους επαναδιατύπωση ώστε να είναι δυνατή η κατανόηση της εννοιολόγησης του λόγου ως κοινωνικού δεσμού. Στη συνέχεια, παραπέμποντας στο έργο του Foucault, συζητά τις «συνθήκες δυνατότητας» της ανάλυσης λόγου στην ψυχολογία εστιάζοντας κυρίως στην «κρίση αναπαράστασης» που βίωσαν τις περασμένες δεκαετίες μια σειρά από κοινωνικές επιστήμες συμπεριλαμβανομένης και της ψυχολογίας και την επακόλουθη στροφή προς τη «σημασιοδότηση». Στη συνέχεια ο Parker, συζητώντας τον εμπειρισμό που διακρίνει την κατεστημένη ψυχολογία αλλά και γενικότερα τις κοινωνικές επιστήμες στη Βρετανία, προσάπτει τη μομφή του εμπειρισμού στο κυρίαρχο ρεύμα της ανάλυσης λόγου (βλ. λογοψυχολογία) στην κοινωνική ψυχολογία, «στιγματίζοντας» την προσήλωση του ρεύματος αυτού στην ανάδειξη των λεπτομερειών της συνομιλιακής διάδρασης και στην αντιμετώπιση των αποσπασμάτων συνομιλίας ως «κάτι το δεδομένο που επιδέχεται αντικειμενική ανάλυση». Στο τελευταίο κομμάτι του πρώτου μέρους του κειμένου του ο Parker συζητά διαστάσεις και θεωρητικές εξελίξεις στον χώρο της σημειωτικής οι οποίες και αποτελούν το υπόβαθρο για τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τον λόγο στις «πρακτικές λόγου».

Η δεύτερη κεντρική θεματική του κειμένου του Parker αφορά την «πρακτική». Ο στόχος του σ' αυτό το δεύτερο μέρος είναι διττός. Αφενός μεν συζητά τις μεθοδολογικές, ερευνητικές κατευθύνσεις που συνδέουν την ανάλυση λόγου με την έρευνα δράσης, εστιάζοντας κυρίως σε αφηγηματικά μοντέλα θεραπευτικής πρακτικής που είναι επηρεασμένα από το έργο του Foucault. Αφετέρου, και αυτό ίσως είναι ακόμα πιο σημαντικό, αναπτύσσει τα επιχειρήματά του για μια πολιτικά αναστοχαστική κριτική πρακτική λόγου στην κοινωνική ψυχολογία που θα στρέφεται ενάντια στην ίδια την

ψυχολογία και στον ρόλο που αυτή παίζει στον σύγχρονο καπιταλιστικό κόσμο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην κριτική αποτίμηση του Parker σχετικά με το υφιστάμενο status και πρακτικές της ψυχολογίας γίνεται ιδιαίτερα κριτική αναφορά στην εθνομεθοδολογική προβληματική η οποία χαρακτηρίζει μεγάλο μέρος της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία.

Ο τόμος ολοκληρώνεται με το κείμενο συζήτηση (Επίλογος) του **Kenneth Gergen**. Ο συγγραφέας αποτιμά κριτικά τη στροφή στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία ως ένα κίνημα που βρίσκεται σε εξέλιξη. Από τη δική του οπτική γωνία πλαισιώνει τη στροφή προς τη μελέτη του λόγου στην κοινωνική ψυχολογία στο θεωρητικό της «περικείμενο», στα πλαίσια δηλαδή ευρύτερων θεωρητικών συζητήσεων στη φιλοσοφία και στην κοινωνική θεωρία σχετικά με τη φύση της γνώσης και τις προκείμενες της κοινωνικής έρευνας. Συζητώντας τις προοπτικές που διακρίνει στο κίνημα αυτό ο Gergen διαλέγεται με τα κείμενα των συγγραφέων που συνεισέφεραν στον παρόντα τόμο, εντοπίζοντας δυσκολίες που υπάρχουν αλλά και καταλήγοντας ότι «η διανοητική ζωντάνια και το επαγγελματικό πάθος» που τα χαρακτηρίζουν τον «κάνουν ιδιαίτερα αισιόδοξο». Άλλωστε, όπως υποστηρίζει και η **Margaret Wetherell** στον Πρόλογό της στον τόμο αυτό, αν η στροφή στον λόγο είναι πραγματικά δημιουργική, τότε θα πρέπει αναγκαστικά και διαρκώς να επαναπροσδιορίζει τον εαυτό της. Μοιραζόμαστε μαζί της την ελπίδα ότι οι «σπόροι» του άδηλου αυτή τη στιγμή μελλοντικού επαναπροσδιορισμού της στροφής στον λόγο στην κοινωνική ψυχολογία βρίσκονται στα κείμενα που φιλοξενούνται στον παρόντα τόμο.

Βιβλιογραφία

- Althusser, L. (1971), *For Marx*, London: Allen Lane.
- Antaki, C. & Widdicombe, S. (επιμ.) (1998), *Identities in Talk*, London: Sage.
- Armistead, N. (επιμ.) (1974), *Reconstructing Social Psychology*, Harmondsworth: Penguin.
- Austin, J. (1962), *How to Do Things with Words*, London: Oxford University Press [ελλ. έκδ.: Ώστιν, Τζ.Λ. (2003), *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, μτφρ. Α. Μπίστης, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας»].
- Barthes, R. (1982), «Inaugural lecture, College de France», στο: S. Sontag (επιμ.), *A Barthes Reader*, London: Jonathan Cape.
- Billig, M. (1987), *Arguing and Thinking: A Rhetorical Approach to Social Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (1991), *Ideology and Opinions: Studies in Rhetorical Psychology*, London: Sage.
- Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D. & Radley, A. (1988), *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*, London: Sage.